

VLADIMIR ZAGAEVSCHI
(Chi in u)

FENOMENE FONETICE ACCIDENTALE REGIONALE ÎN PROZA EMINESCIAN

*Lui M. Eminescu,
la a 160-a aniversare a na terii sale*

Întemeietorul geografiei lingvistice, Jules Gilliéron (1854–1926), a sus inut, i pe bun dreptate, c „secretul *limbii* se afl ascuns în vorbire” (*apud* Co eriu 1994, p. 65). Ideea a fost preluat de elevul s u, Walter von Wartburg (1888–1971), care considera, i el, c „nimic nu exist în limb s nu fi existat anterior în vorbire” („Rien n’est dans la langue qui n’est point été auparavant dans la parole”) (Wartburg 1946, p. 181). Antoine Meillet (1866–1938), elevul lui Saussure, era ferm convins c „limba nu poate fi bine cunoscut dac nu studiem în prealabil *vorbirea*, ceea ce înseamn c existen a celei dintâi depinde de cea de-a doua, care este, în fond, punctul ei de plecare” (*apud* Jordan, 1962, p. 297). Categoric era i Joseph Vendryes (1875–1960). „Vorbirea este limba în ac iune [...] Vorbirea are drept rezultat faptul de a modifica limba în orice moment” („La parole est langue en action [...]. La parole a pour résultat de transformer à chaque moment la langue”) (*apud ibidem*, p. 287). Este un adev r care nu poate fi contestat.

Însu indu- i prin intui ie acest postulat, scriitorii mari, de talent, totdeauna au tiut s foloseasc în operele lor elemente lingvistice regionale i populare cu scopul de a prezenta în mod real via a oamenilor, cu preocup rile lor de fiecare zi. Folosind în mod sistematic în operele lor cuvinte, sensuri i nuan e de sensuri, forme (fonetice i morfologice) regionale, scriitorii talenta i reu esc s le impun , pân la urm , limbii literare, în felul acesta alimentând în permanen , împrosp tând i îmbog ind limba exemplar i aspectul ei stilistic.

Oricum însă, trebuie menționat și faptul că perioada de timp în care a intrat în literatură și a activat M. Eminescu se caracterizează prin lipsa unui statut obligatoriu al limbii literare moderne, cu normele ei rigide, acestea aflându-se de abia într-un stadiu de conturare/concretizare a lor, de precizare și fixare. În același timp, după cum arată Al. Rosetti, Luceafărul poeziei noastre a activat într-o epocă de mari frământări lingvistice, când limba literară cu stilurile ei diferite era tulburată de diverse curente opuse între ele: latinismul în Ardeal, „pumnismul” în Bucovina, „italienismul” în țara Românească și Moldova (Rosetti 1955, p. 33–58). În asemenea împrejurări, spre deosebire de alți scriitori ai timpului, care au recurs în scrierile lor la neologisme, Eminescu a reușit să pună în circulație „limba vechilor cazanii” (Al. Mateevici), „limba veche și-n eleapt” (*Scrisoarea II*), s-a sprijinit în operele sale pe limba populară. I. Iordan menționează că Eminescu „a făcut apel, fără niciun rezerv, la limba veche, la graiurile regionale [...], la vorbirea familiară și populară”, utilizând în scrierile sale limba română în „toate variantele ei cronologice, teritoriale și sociale, alegând din ele ceea ce talentul său, ajutat de un foarte fin simț lingvistic, îi spunea că exprimă adevărul” (Iordan 1956, p. 519–532). Dumitru Irimia, referindu-se la limbajul poetic, concluzionează: „Depiind net, prin opera sa, pași în față în același sens de înaintare, Eminescu smulge cel dintâi limbajul poeziei dintre limitele închise ale limbii literare [...], aduce forme abandonate de limba literară, dar conservate în limba vorbită sau în textele vechi” (Irimia 1979, p. 472).

Ar mai fi de adăugat că elemente arhaice, regionale și populare foloseau în operele lor și alți scriitori ai timpului, dar o făceau intenționat, urmărind anumite scopuri sau efecte stilistice. Eminescu însă le considera un complex organizat de elemente cu drepturi egale în ce privește utilizarea lor de către vorbitori, dar și de către scriitori (cf. Iordan 1956, p. 521).

În proză, ca și în poezie, Eminescu folosește cuvinte și forme originare/rudimentare, forme intermediare în evoluție, regionale, familiare, populare. Uneori, pe una și aceeași pagină, chiar în una și ace-

ea i fraz (!), pot fi întâlnite forme în dou variante: una colorat dialectal i alta din limba exemplar .

În cele ce urmează ne propunem să evidențiem o serie de particularități ale limbajului prozei eminesciene, ce în de domeniul fonetic, de fenomenele fonetice accidentale: asimilarea, disimilarea, rotacismul, proteza, metateza, sincopa, apocopa.

Asimilarea

1. Asimilarea vocalic total regresiv

a) M. Eminescu folosește forme fonetice tip $-á > a - á$: (nu) *calcáse* (FF, p. 13)¹; *fa arnic* (C, p. 75); *încarcase* (LA, p. 67); *îmbra-cat* (SD, p. 28); *înal atele* (aripi) (SD, p. 52); (se) *înal a* (SD, p. 54); (care) *lasa* (C, p. 100); (nu) *lasa* (SD, p. 35); (un) *magár/(un) magári* (LA, p. 71); *matás* (C, p. 83); *sarác* (SD, p. 27); *zapád /zapáda* (C, p. 101, 102). Asemenea forme fonetice se întâlnesc și în primele monumente literare din sec. al XVI-lea (Densusianu 1961, p. 69), dar și azi în graiurile moldovene ti din zona nord-estic (*Tratat*, p. 211–212).

Fenomenul în graiuri a fost discutat de S. Pu cari, R. Todoran, Al. Graur și I. Jordan (vezi *ibidem*, p. 211–212, 238). Se întâlnesc, mai rar, și forme neasimilate: (se) *dep rta* (C, p. 83); *f rm cat* (C, p. 101); (un) *m gari* (LA, p. 71); (a a) *num ra* (ea) (LA, p. 68); *s rac/s racul* (SD, p. 27, 33), caracteristice pentru graiurile de tip muntenesc, acceptate și de limba exemplar . A fost fixat îns și o formă hipercorect : *b laur* (GP, p. 160).

b) În unele cuvinte literare, normate, cum ar fi *a blestema*, *blestem*, *nisip*, *perече*, *perete*, *rotund*, *a speria*, *speriat*, au fost fixate, de preferință, fonetisme originare, neasimilate, caracteristice graiurilor moldovene ti; ex.: (un) *bl st m* (FF, p. 18); (ni te) *bl st m îi* (C, p. 75)

¹ Materialul faptic a fost extras din următoarele proze: *F t-Frumos din lacrim* (abreviat: FF), *S rmanul Dionis* (SD), *La aniversar* (LA), *Cezara* (C), *Geniu pustiu* (GP), *Toma Nour în gheurile siberiene* (TN), *Poveste indic* (PI), publicate în Eminescu 1964. Abrevierile din paranteze indic proza respectiv și pagina.

(lat. **blastimare**); (volburele de) *n sip*, (r scolindu-se) *n sipul*, (pe) *n sipul* (înc fierbinte), (se culc în) *n sip*, (din) *n sip*, *n sipul* (pustiei) (FF, p. 18, 19, 20³, 21)² (sl.); *p réche* (LA, p. 66; C, p. 73) (lat. **paricula**); *p réte*, cu toate formele de num r i caz (SD, p. 26, 29², 31, 33², 40, 43, 45², 46, 47, 49, 60, 61, 62²; C, p. 73², 74: *cai verzi pe p ré i*, 79², 83, 90, 98²) (lat. **parietem**); (*b rbia*) *r t nd* (C, p. 77); *r tunzit* (SD, p. 64) (lat. **retundus, -a, -um**); *sp riétului* (portar) (C, p. 75); (se uita) *sp ri s* (SD, p. 48) (lat. **expavorare**). Al turi de formele originare, neasimilate au fost atestate i forme asimilate, apar înând graiurilor muntene ti i generalizate de limba literar : *nisipul* (cel fierbinte), (un) *nisip* (de diamant), *nisipul* (pustiului) (FF, p. 13), (*b rbie*) *rotunzit* (C, p. 74); (*b rbia se*) *rotunze tel(se) rotunzea* (C, p. 92).

2. Asimilare vocalic total progresiv

Forma verbal *a mul mi* (din **La mul i ani!** > **a mul i ani** > **a mul mi** > dialect. **a mân i**), originar , neasimilat , caracteristic graurilor de tip moldovenesc, este cea preferat în proza eminescian , prezentându-se în diferite forme gramaticale (forme temporale, forme participiale adjectivizate sau adverbializate) (FF, p. 15², 16; SD, p. 50; C, p. 74, 86, 92, 99). Forma *a mul umi*, asimilat , literar , normat , caracteristic graiurilor de tip muntenesec, a fost întâlnit o singur dat : *î i mul umesc* (GP, p. 183).

3. Asimilarea consonantic par ial regresiv în contact

Adjectivul *sub ire* (lat. **subtilis**) a fost atestat la Eminescu în forma lui disimilat , a a ca în limba vorbit : (cu buzele) **sup iri** (i roze) (GP, p. 116).

Disimilarea

1. Disimilare consonantic total progresiv la distan (armonic) : $r - r > r - \emptyset$.

² Cifra arab suprapus cifrei – pagin (de ex.: FF, p. 20³; SD, p. 29² etc.) indic de câte ori a fost întâlnit fenomenul pe pagina dat .

În cuvântul *fereastr* (lat. **fenestra**, -ae) Eminescu folosește, de preferință, forma lui disimilată *fereast* (pl. *fereste*), formă specifică graiurilor teritoriale.

În cele trei proze antume mai mari (FF, SD, C), am întâlnit substantivul *fereastr*, la diferite forme de număr și caz, de 47 de ori, dintre care 30 de cazuri în formă disimilată. Cele două variante, cea originară și literară (*fereastr*) și cea disimilată și dialectală (*fereast*), pot fi atestate pe aceeași pagină (vezi FF, p. 20; SD, p. 29, 49; C, p. 73) sau chiar, mai mult, în aceeași frază. Ex.: *În zidul lung și nalt al monstrei, privit din grădina, se vede ferești cu gratii negre, ca ferestrele de chilii pe rîndurile site* [...] (C, p. 73). În poezia *Cugetările Sămănătorului Dionis* Eminescu pune forma disimilată regională *fereast* în rîmă cu cuvântul *creastă*: *Un regat pentru-o igrăș-împlu norii de zăpadă / Cu himere!... Dar de unde? Scârâie de vînt fereasta, / În pod meaua motanii – la curcani vîntul și creasta / și cu pașuri melancolici meditînd în blînda ogradă*, iar în poezia *Pe aceeași ulicioară ...* încruciează în rîmă forma de plural *ferești* cu forma verbală *ivești*: *Pe aceeași ulicioară / Bate luna în ferești / Numai tu de după gratii / Ve-nic nu te mai ivesți!*

2. Disimilare consonantică parțială regresivă la distanță: $r - r > l - r$

În limba literară, normată, formele morfologice ale verbului *a tulbura*, ale substantivului verbal *tulburare* (lat. **turbulare**) și ale adjectivului *turbure* (lat. **turbulus**), sub aspect fonetic, sunt niște forme disimilate. În toate cele apte proze eminesciene, supuse cercetării noastre, au fost atestate numai forme originare, dialectale, nedisimilate (*a tulbura*, *tulburare*, *turbure*: $r - r > r - r$): vezi FF, p. 6, 18, 20, 22, 22²; SD, p. 40, 49, 62; C, p. 77, 84, 90; GP, p. 113, 122, 129–133, 136, 138², 144, 147–149, 151, 152³, 166², 167, 181², 182², 185.

Aducem câteva exemple: *ochii se turbură* (GP, p. 130); *dar cine ți-a cîntec în inima ei o să aibă asemenea turburări* (C, p. 84); *flori albe și lumina turbure, roșu și galben și somnoroasă* (SD, p. 40); *florile triste și turburi se-nlăbură ca mîrgăritarul cel strălucit* (FF, p. 22). Varianta originară poate fi întâlnită la Eminescu și în poezie: *Dar acum turburînd stele pe-ale Nilului lungi unde (Egiptul)*.

Dup aceea i schem $(r - r > l - r)$ putem urmări și schimbarea în variante prin disimilare a substantivului *ulcior*, atestat doar în C de trei ori, la aceeași pagină: *ulcior* (de două ori), variantă normată, literară, disimilată, și *urcior* (lat. **urceolus**), variantă originară, dialectală, nedisimilată: *un ulcior cu apă; mirosind apă din ulcior; nu r mâne decât urciorul* de lut (C, p. 98).

3. Disimilare consonantică totală regresivă în contact (diferențiere)

Verbul *a rupe*, în diverse forme morfologice, a fost întâlnit în proza eminesciană, cu excepția unui singur caz (SD, p. 58), doar în varianta sa originară: *a rumpe* (lat. **rumpere**), formă fonetică nedisimilată, regională (SD, p. 59; GP, p. 142, 148², 178², 189² – 8 cazuri). Acest variantă a fost atestată și în poezie: *-aceluia, P rinte, s -i dai coroa-n scump / Ce-o s anun e câinii, ca inima-mi s-o rumpe* (*Rugă ciu-neia unui dac*); *Tremurând ea licure te și se pare a se rumpe* (C lin). Limba literară, exemplară, legitimează varianta disimilată *a rupe*.

Rotacismul

Fenomenul apare în forma de G.D. a pronumelui indefinit *nim nui* (lat. **neminis**), deci forma rotacizată este *nim rui*, fixată în proza eminesciană (SD, p. 61, 70; C, p. 100), dar și în poezie: *și mi-s drag mie îns mi, pentru că -i sânt drag lui – / Gură tu! înva minte, nu m spune nim rui* (C lin); *Astfel trece și via a-mi, / Dar o floare-n valuri nu e, / Nici nu spun că tine doru-mi / Nim rue, nim rue* (*Ce opte îți atîr de tainic*). Totuși, un singur exemplu: *nim nui*, variantă originară, nerotacizată, am înregistrat în proza *Avatarii faraonului Tla* (p. 235).

Proteza

Eminescu folosește în proza literară, în egală măsură, forma verbului *a coborî* (v. sl. *skoboriti*), originară, literară, neprotezată (GP, p. 124, 167, 169, 174), și varianta *a (se) scoborî*, regională, protezată (FF, p. 20; GP, p. 124, 165, 185, 187). Este de menționat că chiar la aceeași pagină se întâlnesc ambele variante: *și iată ce-am visat. De sus, sus, din acele stânci mi că toare, ce lumea li zice nori, vedeam o*

raz. **coborându-se** tocmai asupra mea. i pe raz. **se scobora** o femeie
 îmbr cat într-o hain lung i alb ... era maica mea (GP, p. 124).

Au fost atestate i alte cuvinte protezate, de circula ie regional :
 m **aca r** în hainele rupte (TN, p. 195; literar: *a c ra*; etimologia
 este discutabil , complicat prin contamin ri de cuvinte); *în apa în*
*care s-**acufundau*** (GP, p. 185; literar: *a se cufunda* < lat. **confun-**
dare). În poezie Eminescu folose te i alte cuvinte regionale prote-
 zate: *Din a valurilor sfad prorociri se **aridic*** (în rim cu **antíc**)
(Egipetul); *i cununi de flori uscate fă âiesc **amirosind*** (în rim cu
sfârâind) (*Înger i demon*); *S nu cumva s **se-am soare*** (în rim cu
soare) (*Fata în gr dina de aur*) .a.

Afereza

În proza eminescian se întâlnesc i cuvinte aferezate, cu nuan e
 regionale: *În momentul acela acoperemântul prinse foc, grinzile*
*începur a trosni, **mestecându-se** cu flac ra...* (GP, p. 165; literar: *a*
amesteca < lat. **ammixticare**), al turi de varianta literar *a amesteca*
 (GP, p. 166, 167); *Aici pa ii no tri devenir mai grei, urcarea mai*
nevoioas (GP, p. 178; literar: *anevoie* < *a + nevoie* < bg.);
ie ir repede din m n stire, spre a- i stâmp ra graba mersului abia
în drumul mare (C, p. 75; literar: *a- i astâmp ra* < lat. ***ex-tempera-**
re); *numai eu stau cu ochii inti i* (TN, p. 198; literar: *a- i a inti* < *a*
+ int < v. sl.); *El... s-a îmbr cat în tren e* (GP, p. 183; lite-
 rar: *zdren e* < cf. sl. „a jupui”); dar *i: vro doi cer itori*
zdren ui i (GP, p. 148); *Deodat -n tuneric lucir doi înfrico a i* (GP,
 p. 173; literar: *întuneric* < lat. **internebricare** / **in + tenebricus**
 „întunecat”).

Din necesit i de versifica ie (p strarea ritmului) Eminescu recur-
 ge la aferez i în poezie: *M-or **coperi** cu drag / Aduceri aminte (Nu*
voi mormânt bogat).

Metateza

Cuvântul *v g un* (et. nec.) a fost fixat în proza eminescian în
 forma *g v un* , variant regional moldoveneasc , metatezat (SD,
 p. 33). Fenomenul poate fi înregistrat i în poezie: *g v un* în rim

cu întruna i totuna (vezi *Cuget rile s rmanului Dionis*). Eminescu folosește, de asemenea, forma *crâ m* (bulg. *чръм*, s.-cr. *чръм*), originară, nemetatezată, dialectală, varianta literară fiind cea metatezată: *cârcium*; ex.: *Dintr-o crâ m deschis s-auzea o vioară schingiuit* (SD, 26).

Apocopa

Apocopa apare la M. Eminescu în sintagma *vino-ncoa*[ce], atât în proză (SD, p. 33), cât și în poezie: *Vino-ncoa s st m de vorb , unice amic i ornice, / De-ar fi'n lume-un sat de mâ e, z u! C -n el te-a pune vornic* (*Cuget rile s rmanului Dionis*).

Sincopa

M. Eminescu utilizează forme sincopate ale cuvintelor, ca în graiurile moldovenești, unde vorbitorul tinde spre o închidere a vocalelor neaccentuate, spre o reducere a lor până la imperceptibil, conform legii economiei efortului verbal. Fenomenul a fost atestat atât în proză: *F rm turile acelu bulg re se numesc imperii* (SD, p. 50); *n-ar fi putut decât s sfarme de gelozie opera sa* (GP, p. 137; literară: *a sf râma* < din *f râm* < alb. *thërrime*), cât și în poezie: *Sf rma i din d rm ture gigantici piramide* (*Împ rat i proletar*); *A frumse îi haruri goale, ce sim irile-i adap ...; Tu- i arzi ochii i frumse a...* (*C lin*).

*

În concluzie, putem spune că Mihai Eminescu, în proza literară, de altfel ca și în poezie, rămâne a fi un neîntrecut maestru al cuvântului, care a știut să selecteze cu mult talent și să pună în circulație un întreg arsenal de mijloace lingvistice, care cuprind în sine într-un tot „limba vechilor cazanii” (Al. Mateevici) sau, cum spunea însuși Eminescu, „limba veche și-n eleapt” (*Scrisoarea II*) și limba pe „care-o cântă pe la vatra lor ranii” (Al. Mateevici), a căutat mereu „cuvântul ce exprimă adevărul” (*Criticilor mei*).

BIBLIOGRAFIE

- Co eriu 1994 = Eugeniu Co eriu, *Lingvistic din perspectiv spa ial i antropologic*, Chi in u, Editura tiin a, 1994.
- Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVI-lea*. Edi ie îngrijit de J. Byck, Bucure ti, Editura Minerva, 1961.
- Iordan 1962 = Iorgu Iordan, *Lingvistic romanic . Evolu ie. Curente. Metode*, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1962.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Observa ii cu privire la limba poeziilor lui Eminescu*, în *Studii eminesciene (75 de ani de la moartea poetului)*, Bucure ti, Editura pentru Literatur , 1956.
- Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Ia i, Editura Junimea, 1979.
- Rosetti 1955 = Alexandru Rosetti, *Studii lingvistice*, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1955.
- Tratat* = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie româneasc*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1984.
- Wartburg 1946 = Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, PUF, 1946.

*

- M. Eminescu, *Opere alese*, vol. I. Edi ie îngrijit i prefa at de Perpessicius, Bucure ti, 1964.
- M. Eminescu, *Poezii*. Edi ie îngrijit de Perpessicius, edi ia a II-a, Bucure ti, 1960.
- Eminescu 1964 = M. Eminescu, *Proz literar*. Edi ie îngrijit de Eugen Simion i Flora uteu. Cu un studiu introductiv de Eugen Simion, Bucure ti, Editura pentru Literatur , 1964.

PHÉNOMÈNES PHONÉTIQUES ACCIDENTAUX RÉGIONAUX DANS LA PROSE DE MIHAI EMINESCU (Résumé)

Dans cet article sont recherchés des phénomènes phonétiques combinatoires ou accidentaux – assimilation, dissimilation, rhotacisme, prothèse, métathèse, syncope, apocope – basés sur les exemples des œuvres en prose d’Eminescu. On a constaté que Eminescu, par rapport aux autres écrivains de son époque, peut se servir dans ses œuvres en prose ainsi qu’en celles de poésie (voir I. Iordan, D. Irimia), avec une compétence linguistique distinguée, des phénomènes phonétiques dans leurs phases rudimentaires ou intermédiaires en évolution (*a turbura* „troubler”, *urcior* „pot”), les phonétismes régionaux (*p rete* „mur”, *p reche* „paire”, *n sip* „sable”), populaires,

familiales (*fereast* „fenêtre”, *a sf rma* „casser, briser”), à côté des formes de la langue littéraire, exemplaire.

Parfois deux variante – une étant colorée régionale et autre littéraire – se rencontre sur la même page ou dans la même phrase (par ex., *a coborî* et *a scoborî* „descendre”).

CUVINTE-CHEIE: *Mihai Eminescu, asimilare, disimilare, rotacism, protez , metatez , sincop , apocop , lexic regional.*

KEYWORDS: *Mihai Eminescu, assimilation, dissimulation, rhotacism, prothesis, metathesis, syncope, apocope, regional forms.*

*Universitatea de Stat din Moldova
Chi in u, str. A. Mateevici, 60
Republica Moldova
vl.zagaevschi@gmail.com.*